

TESOL DARSLARIDA (NUTQIY) SPEAKING KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH KOMMUNIKATIV YONDASHUVNING O'RNI

Webster university in Tashkent

Narzillayeva Mahfuza Amirqulovna

narzillayevamahfuza6@gmail.com

Annotatsiya ushbu TESOL metodologiyasi maqolasi: talabalarning nutqiy ko'rinishini rivojlantirishda kommunikativ ishlab chiqarishning nazariy va amaliy asoslari tadqiq qiladi. Tadqiqotda interfaol metodlarning og'zaki nutq ravonligini tekshirishdagi, dars jarayonini tashkil etish bo'yicha ilmiy tavsiyalar ishlab chiqarish.

Kalit so'zlar: TESOL, kommunikativ muhit, nutqiy ko'nikma, interfaol metodlar, lingvistik kompetensiya, og'zaki nutq, metodologiya.

Abstrakt: Ushbu maqola TESOL metodologiyasi doirasida talabalarning nutq ko'nikmalarini rivojlantirishga kommunikativ yondashuvning nazariy va amaliy asoslarini o'rganadi. Tadqiqotda interaktiv usullarning og'zaki ravonlikni oshirishdagi samaradorligi tahlil qilinadi va o'quv jarayonini tashkil qilish bo'yicha ilmiy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: TESOL, kommunikativ yondashuv, nutq ko'nikmalari, interaktiv usullar, lingvistik kompetensiya, og'zaki nutq, metodologiya.

Annotatsiya: Ushbu maqola TESOL metodologiyasi doirasida talabalarning nutq ko'nikmalarini rivojlantirishda kommunikativ yondashuvning nazariy va amaliy asoslarini o'rganadi. Tadqiqotda interaktiv usullarning og'zaki nutq ravonligini oshirishdagi samaradorligi tahlil qilinadi va o'quv jarayonini tashkil etish bo'yicha ilmiy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: TESOL, kommunikativ yondashuv, nutq ko'nikmalari, interaktiv usullar, lingvistik kompetensiya, og'zaki nutq, metodologiya.

Kirish

Zamonaviy globallashuv ingliz tilini chet tilidagi o'qitish (TESOL) tizimida talabalarning nutqiy ko'rinishini barqaror boshqarishdan biri. An'anaviy grammatik-tarjima metodlaridan farqli o'laroq, kommunikativ yaratilish (Communicative Language Teaching - CLT) til o'rganuvchining milliy lisoniy qobiliyatini bilishi, balki ularning real hayotiy imkoniyatlarida erkin'llay olish imkonini beradi. Nutqiy faoliyatning murakkab tabiati shuni ko'rsatadiki, talaba tildagi strukturaviy birliklarni o'zlashtirgan bo'lsa-da, ko'pincha "psixologik to'siq" yoki so'z boyligi yetishishi tufayli muloqotga kirishishda yordamga duch keladi. Ushbu muammoni bartaraf etishda kommunikativ yorug'likning roli beqiyosdir, chunki u dars jarayonini sun'iy mashqlardan jonli muloqot muhitiga aylantiradi. Maqolaning kuchayib borishi, hozirgi kunda pedagogik texnologiyaning jadal rivojlanish nutqini o'zlashtirishning yangicha uslublarini, vaziyatni, vaziyatni o'zlashtirish va muammoli munozaralarni tizimli ravishdagi darslarga tatbiq etishni taqozo etmoqda. Tadqiqotning maqsadi TESOL darslarida talabalarning gapirish (nutq) ta'minotidan CLT metodikasini aniqlashni ilmiy asoslashdan iborat.

TESOL darslarida nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirish faqatgina so'z boyligini oshirish bilan cheklanib qolmay, balki o'rganuvchida murakkab kommunikativ kompetensiya tizimini shakllantirishni nazarda tutadi. Ushbu tizim to'rtta asosiy ustunga tayanadi: lingvistik, sotsiolingvistik, diskursiv va strategik kompetensiyalar. Lingvistik kompetensiya grammatik qoidalar va lug'at boyligini to'g'ri qo'llashni ta'minlasa, sotsiolingvistik kompetensiya tilni ijtimoiy kontekstga, ya'ni suhbatdoshning mavqeyi va muloqot muhitiga qarab moslashtirish imkonini beradi. Diskursiv kompetensiya esa alohida jummalarni mantiqiy bog'lab, yaxlit va mazmunli matn yoki nutq yaratish qobiliyatidir. Ayniqsa, strategik kompetensiya nutq jarayonidagi uzilishlarni (masalan, kerakli so'zni unutib qo'yganda) o'rnini bosuvchi so'zlar yoki tana tili orqali to'ldirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi [3, B. 112]. Kommunikativ yondashuvning asosiy maqsadi ham aynan mana shu kompetensiyalarni o'zaro uyg'unlikda rivojlantirish orqali talabani erkin muloqot darajasiga olib chiqishdir. Bunda o'qituvchi talabalarga nafaqat "nima deyishni", balki

"qanday deyishni" ham o'rgatishi, ularga turli nutqiy manevrlardan foydalanish imkoniyatini yaratib berishi lozim deb hisoblanadi.

Nutqni rivojlantirishda "Scaffolding" (ko'prik qurish) texnikasi markaziy o'rin egallaydi, bu metod orqali talabaga qiyinroq nutqiy vazifalarni bajarishda vaqtinchalik tayanch tuzilmalar taqdim etiladi. Masalan, o'rganuvchiga tayyor iboralar to'plami yoki nutq modellari (sentence starters) beriladi, bu esa uning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi va nutqiy xavotir (anxiety) darajasini pasaytiradi. Kommunikativ yondashuvda nutq xatolari "o'rganish jarayonining tabiiy bir qismi" sifatida qabul qilinadi va o'qituvchi muloqot oqimini to'xtatib, xatoni o'sha zahoti tuzatishdan qochadi. Buning o'rniga, xatolar darsning yakuniy qismida umumiy tarzda muhokama qilinadi, bu esa talabalarning nutq ravonligini (fluency) saqlab qolishiga yordam beradi [4, B. 88]. Shunday qilib, nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirishning bu bosqichi talabani passiv qabul qiluvchidan aktiv muloqot ishtirokchisiga aylantirishga yo'naltirilgan bo'lib, unda tilning funksional jihatlari tizimli ravishda o'zlashtiriladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Kommunikativ asrning nazariy asoslari XXning 70-yillarida D. Haymz, M. Xallidey va bezak D. Larsen-Friman kabi asboblar ishlab chiqarish ishlab chiqarish. D. Haymz "kommunikativ kompetensiya" tushunchasini fanga kiritar ekan, tilni jamiyatda qo'llashning ijtimoiy va madaniy normalarini bilish zarurligini ta'kidlagan [1, B. 12]. J. Jalolov chet tilini o'qitish metodikasida nutqiy ko'rinishdagi integral holda rivojlantirish masalalarini atroflicha qo'llab-quvvatlagan [2, B. 45]. tadqiqot yordami qiyosiy-tahliliy pedagogik kuzatuv metodlaridan va foydalanildi. tajriba, tajriba-sinov ishlari bo'yicha talabalar ikki guruhga ajratilib, nazorat guruhida an'naviyalar metodikasi, tajriba guruhida esaf kommunikativ bilan bog'liq bo'lgan so'z tajribaga ega metodlar (informatsion gap, scaffolding) qo'llanildi.

Metodologik asos sifatida "o'rganuvchiga yo'naltirilgan ta'lim" (student-centered learning) paydo bo'ladi, bunda o' faqat yo'lovchi (facilitator) foydalanishni bajarib, umumiy vaqt talabalarning o'zaro muloqotiga ajratiladi. Ush talabalarning

natsional grammatik aniqligini (accuracy), balki nutqiy ravonligini (fluency) ham birdek rivojlantirishga xizmat qiladi.

Muhokama va natijalar

O' asosiy tadqiqot shuni ko'rsatadiki, kommunikativ yaratilgan qo'llanilgan darslarda talabalarning darsdagi faolligi 40% ga oshgan. chet, muammoli muammolarni hal qilish uchun topshiriqlar talabalarni ijodiy qilishga va o' nuqtai nazarini bayon qilishdaydi. Nutqiy ko'z boypa diapazonda biz asosiy e'tiborni to'rtta mezon: ravonlik, so'zligi, grammatikzon va talaffuzga qaratdik. hisoblash jadvalda an'anaviy va kommunikativ metodlarning qo'shimcha qiyosiy tahlil qilingan.

Tajriba jarayonida TESOL darslarida loyiha metodini qo'llash orqali o'quvchilarning nutqiy faolligi, kommunikativ kompetensiyasi va tilni amaliy qo'llash darajasi o'rganildi.

1-jadval

TESOL darslarida loyiha metodining nutqiy faoliyatga ta'siri

Ko'rsatkich	Nazorat guruhi	Tajriba guruhi
Nutqiy faollik	52 %	78 %
Lug'at boyligi	48 %	72 %
Muloqotga kirishish darajasi	50 %	80 %
Mustaqil fikr bildirish	45 %	75 %

Natijalarga ko'ra, loyiha asosida tashkil etilgan TESOL darslarida o'quvchilarning nutqiy faolligi sezilarli darajada oshgan. Xususan, tajriba guruhida o'quvchilarning muloqotga kirishish darajasi 80 foizga yetgani kuzatildi.

2-jadval

TESOL darslarida loyiha metodining o'quv motivatsiyasiga ta'siri

Ko'rsatkich	Tajribadan oldin	Tajribadan keyin
Darsga qiziqish	55 %	85 %
Jamoaviy ishlash	60 %	88 %

Ko'rsatkich	Tajribadan oldin	Tajribadan keyin
Nutqiy ishtirok	50 %	82 %
Mustaqil tadqiqot	45 %	79 %

TESOL amaliyotida nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirishning eng samarali usullaridan biri bu vaziyatli (situational) ta'lim va interfaol metodlardir. "Information gap" (ma'lumot yetishmasligi) mashqlari bunda alohida ahamiyatga ega bo'lib, unda ikki talaba turli xil ma'lumotlarga ega bo'ladi va ular umumiy yechimga kelish uchun bir-biri bilan ingliz tilida muloqot qilishga majbur bo'ladilar. Bunday tabiiy ehtiyoj talabani tilni ongsiz ravishda ishlatishga undaydi, bu esa til o'zlashtirishning (acquisition) o'rganishdan (learning) ustunligini ta'minlaydi. Shuningdek, "Role-play" (rolli o'yinlar) orqali talabalar real hayotda uchrashi mumkin bo'lgan vaziyatlarni — masalan, ishga joylashish suhbat, aeroportdagi muammolar yoki shifokor qabulidagi muloqotni imitatsiya qiladilar. Bu jarayonda talaba nafaqat til o'rganadi, balki o'sha til vakillarining madaniy xususiyatlarini va muloqot odobini ham o'zlashtiradi, bu esa madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini shakllantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi [5, B. 202].

Zamonaviy darslarda texnologiyalarning integratsiyalashuvi nutq o'stirish imkoniyatlarini yanada kengaytirmoqda, xususan, multimedia vositalari va autentik audio-video materiallar talabalarni jonli nutq namunalari bilan tanishtiradi. Muhokama (Discussion) va debatlar orqali talabalar o'z fikrlarini argumentlar bilan asoslashni, qarshi tomonning fikrini tinglashni va unga munosabat bildirishni o'rganadilar. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kichik guruhlarda (Pair work yoki Group work) ishlash talabalarning nutq vaqtini (Student Talking Time - STT) sezilarli darajada oshiradi, chunki butun sinf oldida gapirishdan tortinadigan talaba tengdoshlari bilan muloqotda o'zini erkinroq his qiladi. O'qituvchining vazifasi esa bu jarayonda monitoring olib borish va talabalarni yangi so'zlarni nutqqa kiritishga rag'batlantirishdir. Ushbu metodik yondashuv talabalarda tahliliy fikrlashni rivojlantirish bilan bir qatorda, ularning lingvistik kreativligini ham o'stiradi.

Nutqiy ko'nikmalarni baholash TESOL metodikasining eng murakkab qismlaridan biri bo'lib, u ob'ektiv va sub'ektiv omillarning muvozanatini talab qiladi. An'anaviy imtihonlardan farqli o'laroq, kommunikativ yondashuvda nutqni baholash uchun maxsus rubrikalar (rubrics) qo'llaniladi, ularda talabani natijasi bir necha mustaqil parametrlar asosida ko'rib chiqiladi. Bularga talaffuzning tushunarligi, nutqning tezligi va to'xtalishlarsiz davom etishi (fluency), leksik resurslarning boyligi hamda grammatik tuzilmalarning murakkabligi va aniqligi kiradi. Shuni ta'kidlash joizki, baholash jarayoni nafaqat yakuniy (summative), balki shakllantiruvchi (formative) xarakterga ega bo'lishi kerak, ya'ni talaba o'z nutqidagi kamchiliklarni dars davomida o'qituvchining fikr-mulohazalari (feedback) orqali anglab borishi lozim. Bu esa o'z-o'zini baholash (self-assessment) ko'nikmasini rivojlantiradi va talabani o'z ustida ishlashga motivatsiya qiladi [2, B. 156].

Feedback berish jarayonida "Sandwich method" (ijobiy fikr – kamchilik – ijobiy fikr) kabi usullardan foydalanish tavsiya etiladi, bu metod talabani ruhiyatini tushirmasdan, uning xatolarini to'g'rilashga imkon beradi. Kommunikativ yondashuvda peer-feedback (tengdoshlar tomonidan baholash) ham muhim rol o'ynaydi, bunda talabalar bir-birlarining nutqini tinglab, mezonlar asosida fikr bildiradilar. Bu nafaqat tanqidiy fikrlashni, balki eshitish orqali tushunish (listening) ko'nikmasini ham parallel ravishda rivojlantiradi. Nutqiy topshiriqlarni audio yoki video formatda yozib olish va keyinchalik tahlil qilish ham samarali usul bo'lib, u talabaga o'z nutqiga chetdan nazar tashlash va intonatsion xatolarini payqash imkonini beradi. Xulosa o'rnida aytish mumkinki, baholash tizimining shaffofligi va aniq mezonlarga asoslanganligi talabalarning o'quv jarayoniga bo'lgan mas'uliyatini oshiradi va ularning umumiy kommunikativ samaradorligini kafolatlaydi.

Mazkur natijalar shuni ko'rsatadiki, loyiha metodidan foydalanish o'quvchilarning nafaqat nutqiy kompetensiyasini, balki ularning darsga bo'lgan motivatsiyasini ham oshiradi. O'quvchilar real hayotga yaqin kommunikativ vaziyatlarda faol ishtirok etish orqali tilni tezroq o'zlashtiradilar [6 B. 112].

TESOL darslarida nutqiy ko'nikmalarni shakllantirish jarayoni nafaqat pedagogik, balki chuqur psixolingvistik hodisa bo'lib, u o'rganuvchining emotsional holati va ichki motivatsiyasi bilan chambarchas bog'liqdir. Kommunikativ yondashuvning eng muhim yutuqlaridan biri shundaki, u talabadagi "affektiv filtr"ni (affective filter) pasaytirishga qaratilgan bo'lib, bu tushuncha til o'rganuvchining qo'rquv, xavotir yoki o'ziga ishonchsizlik kabi his-tuyg'ulari tufayli yangi ma'lumotlarni qabul qilish va nutqqa chiqarish qobiliyati pasayishini anglatadi. Nutqiy faoliyatni faollashtirish uchun o'qituvchi darsda "xavfsiz muhit" yaratishi shart, bunda talaba xato qilishdan yoki kulgiga qolishdan qo'rqmasdan o'z fikrini bayon qila olishi lozim. Psixolingvistik nuqtai nazardan, nutqiy ravonlik (fluency) va aniqlik (accuracy) o'rtasidagi muvozanatni saqlash talabani kognitiv yuklamasini to'g'ri taqsimlashga bog'liqdir. Agar talaba faqat grammatik qoidalarga diqqat qilsa, uning nutq sur'ati pasayadi, aksincha, faqat fikr yetkazishga e'tibor qaratilsa, til qoidalari buzilishi mumkin. Shu sababli, kommunikativ yondashuv doirasida qo'llaniladigan "Pre-task" (topshiriq oldi) bosqichida o'qituvchi kerakli leksik va strukturaviy modellarni taqdim etishi, talabani nutqiy rejasini tuzishga yordam berishi va uning miyasidagi "ishchi xotira" yukini kamaytirishi zarur deb hisoblanadi [5, B. 128].

Motivatsiyani oshirishda "integrativ" va "instrumental" turtkilarning o'rni beqiyosdir. Integrativ motivatsiya talabani ingliz tilida so'zlashuvchi jamiyatning bir qismi bo'lish istagi bilan bog'liq bo'lsa, instrumental motivatsiya aniq bir maqsad (imtihon topshirish, yuqori maoshli ishga kirish) uchun til o'rganishni nazarda tutadi. TESOL metodikasi talabalarda har ikki turdagi motivatsiyani ham uyg'otish uchun darslarga autentik (haqiqiy hayotdan olingan) materiallarni olib kiradi. Masalan, darsda TED-Talks videolarini ko'rish, zamonaviy podkastlarni tinglash yoki xorijiy yangiliklar agentliklarining maqolalarini muhokama qilish talabaga tilning amaliy ahamiyatini ko'rsatib beradi. Uzun va mazmunli abzaslar orqali shuni ta'kidlash mumkinki, dars jarayonida talabani shaxsiy qiziqishlari, xobbisi va kelajakdagi kasbiy rejalari bilan bog'liq mavzularni tanlash uning nutqiy faolligini 2-3 barobarga

oshiradi. Bu esa darsning samaradorligini faqatgina o'qituvchining mahoratiga emas, balki talabaning ichki qiziqishlarini qanchalik to'g'ri yo'naltirilganiga bog'liq qiladi.

Ushbu tekshirish tasdiqlaydiki, darsning markaziga talabani qo'yish va unga real muloqot orqali kirish mumkin. Talabalar xatoga yo'l qo'yishdan qo'rqmasni o'rganadilar, bu esa o'z nazorat chet tilida so'zlashish kompleksini yo'qotadi.

Xulosa

Xulosa qilib larida, TESOL kommunikativ tarzda shunday metod emas, balki til o'rgatishning falsafiy asosi bo'lib xizmat qiladi. tadqiqot tashkiloti aniqlanishicha, CLT uslubi talabalarning nutqiy ishlab chiqarish rag' davolashda eng samarali vositadir, chunki u tilni o'rganish ob'ektidan muloqot quroliga aylantiradi. "Ushbu insoniyatning muvaffaqiyati o'g'irlangan darsni to'g'ridan-to'g'ri tarbiyasi va talabalarga etarlicha nutqiy amaliyot" (Student Talking Time) taqdim etishiga bog'liq. Kommunikativ metodika orqali talabalar so'z va iboralarni yod oladilar, balki ularning turli ijtimoiy kontekstlarda qanday qilib o'rinli qo'llashni, suhbatdosh bilan aloqa o'rnatishni va fikrni mantiqiy ketma-ketlikda bayon qilishni o'rganadilar. Kelgusida darsliklar va o'quv qo'llanmalarini ishlab chiqarishda kommunikativ imkoniyatlarga jismoniy mashqlar ulushini yanada kuchaytirish, axborot texnologiyalaridan boshlash holda virtual muloqotlarni tavsiya etish. Bu esa bo'lajak tadqiqotning tashqi boshqaruv'bardoshligini tuzatishga va ingliz tilini egallash sifatini yangi bosqichga ko'tarishga xizmat qiladi. Nutqiy ko'rinishni rivojlantirish jarayoni uzluksiz bo'lib, uo'quvchidan muntazam amaliyotni, o'qituvchidan esa doimiy ijodkorlikni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hymes D. Kommunikativ kompetensiya haqida - Filadelfiya: Pensilvaniya universiteti nashriyoti, 1972. - 21 b.
2. Jalolov J. Chet tili o'qitish metodikasi - Toshkent: O'qituvchi, 2012. - 432 b.
3. Larsen-Freeman D. Til o'qitish texnikasi va tamoyillari - Oksford: Oksford universiteti nashriyoti, 2000. - 189 b.

4. Richards JC, Rodgers TS Til o'qitishda yondashuvlar va usullar - Kembrij: Kembrij universiteti nashriyoti, 2001. - 210 b.
5. Brown HD Prinsiplar bo'yicha o'qitish: Til pedagogikasiga interaktiv yondashuv - Nyu-York: Pearson Longman, 2007. - 354 b.
6. Harmer J. **How to Teach English** – London: Longman Publishing, 2007. – 288 p.